

De lijfarts 1776 — 1824 van de koning

Het avontuurlijke leven van Franz Joseph Harbaur

Catharina Th. Bakker
WalburgPers

De lijfarts van de koning

Voor Nico

De lijfarts 1776 — 1824 van de koning

Het avontuurlijke leven van Franz Joseph Harbaur

Catharina Th. Bakker
WalburgPers

Deze uitgave kwam tot stand dankzij financiële steun van
KNAW Fonds Staatsman J.R. Thorbecke

alsmede

Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd
Boekenfonds Elisabeth Grent / F.J.A.M. van der Helm
M.A.O.C Gravin van Bylandt Stichting
Stichting Historia Medicinae
Prins Bernard Cultuurfonds
Het Cultuurfonds beheert ruim 400 CultuurFondsen op Naam. Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage uit het door Prins Bernhard Cultuurfonds beheerde Jadefonds.

Afbeeldingen omslag

Voorzijde: Bataille d'Iéna livrée le 14 octobre 1806
Napoleons leger verslaat Pruisen bij Jena en Auerstedt in oktober 1806. Willem Frederik – aan het front in gezelschap van Joseph Harbaur – deelt in de nederlaag. De afbeelding laat het slagveld bij Jena zien, met vooraan Napoleon, die de Franse troepen aanvoert. Ets van Edme Bovinet naar een tekening van Carle Vernet en Jacques Swebach.
The Print Collector / Alamy Stock Photo.
Silhouet voorzijde: Nienke Kagterman, 2019. (Toelichting: zie pag. 329)
Kaart op schutbladen: René van Asselt
Foto auteur: Carlo Bakker

Beeldredactie

Marjolein Schuman

Eindredactie

Mark Mallon

Omslagontwerp

Erwin Bomans^{BNO} Leucq!, Hof van Twente

Ontwerp binnenwerk

Marijke Maarleveld, ViaMare, Zutphen

© 2020 Catharina Th. Bakker, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2020 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd, wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462493186
NUR 680

Inhoud

1. Aan de vergetelheid ontrukkt	7
2. Een chirurgijnszoon in revolutionaire tijden	23
3. Geneesheer worden	43
4. Op eigen benen	77
5. De lijfarts van Willem Frederik	119
6. Gevaarlijk spel	151
7. Door het oog van de naald	181
8. Voor de koning	213
9. Geen tijd voor vakantie	243
10. Macht en aanzien	279
11. De dood van de lijfarts	313
 Nawoord	 327
Noten	331
Bronnen en literatuur	370
Personenregister	392

1 Aan de vergetelheid ontruikt

Inleiding

Het is 29 april 1824. In de salon van een statige woning aan het Lange Voorhout te 's-Gravenhage voeren zes heren onder voorzitterschap van een vrederechter beleefd het woord.¹ Een griffier maakt aantekeningen van het gesprek. Een jonge vrouw en haar vier kleine kinderen – de oudste bijna elf en de jongste pas een jaar oud – kijken toe. Misschien mogen ze iets zeggen, maar vermoedelijk doen ze er het zwijgen toe, met holle ogen van verdriet. De vrouw kan het gesprek waarschijnlijk maar half volgen: ze spreekt wel Frans, maar geen Nederlands.²

De heren zijn niet de minsten. De meesten zijn geridderd en behoren tot de entourage van Willem, de koning der Nederlanden. Ook hun beroepen spreken tot de verbeelding. Behalve de rechter en de griffier bevinden zich in het gezelschap een advocaat, een hoogleraar, een commissaris-generaal (minister), een generaal-majoor die tevens commandeur-generaal is van een ministerie, een lid van de Raad van State en een geheimraad. De hoge heren zijn, zoals de griffier optekent, 'goede bekenden' van de vrouw en kinderen.

De vrouw lijkt op het eerste gezicht ook van niet geringe afkomst. Ze is de 'weledele gebooren vrouwe Paulina Johanna Bilterling', weduwe van de eveneens geridderde Franz Joseph Harbaur, die bij leven onder meer inspecteur-generaal van de Geneeskundige Dienst van het Rijk is geweest en lijfarts van Zijne Majesteit de Koning der Nederlanden. 'Bij leven', want op 26 maart is hij, onderweg naar Parijs, in Cambrai overleden aan ftisis, oftewel: longtering, een zeer besmettelijke ziekte

's-Hage Voorhout

Aan het parkachtige Lange Voorhout flaneren de dames en heren. Koetsen ratelen over de keien. Links van het midden, voorbij de Kloosterkerk en de pastorie, naast het huis met de trapgevel, is de statige ambtswoning van de familie Harbaur nog net zichtbaar.

Litho van Carl (?) Mensing, 1865. Collectie Haags Gemeentearchief.

waaraan veel mensen lijden en waaraan ook velen sterven. Niet alleen arme mensen, maar ook geleerden en mensen van stand, bij wie de overledene in zijn vroegere werkzame leven als praktiserend arts nog aan het ziekbed heeft gezeten – het ligt voor de hand dat hij juist zo besmet is geraakt.³

Het onderhoud bij de familie Harbaur vindt plaats op verzoek van de dame en houdt verband met het sterven van haar echtgenoot. Het is een ‘familieberaad’, een vertrouwelijk gesprek onder leiding van de rechter, met als doel de voogdij over de kinderen te regelen. Bij gebrek aan dichtbij wonende familieleden hebben deze goede bekenden zich bereid verklaard om hierover hun gedachten te laten gaan. Vermoedelijk hoeven ze er niet lang over na te denken. Een van hen, prof. dr. Franz Joseph Adelman, is de oom van de kinderen, de echtgenoot van hun vaders jongste zus Barbara. Adelman is speciaal voor dit gesprek uit Leuven gekomen.

Het overleg mondt uit in het plan om oom Adelman te benoemen tot voogd. Het wordt met algemene stemmen besloten en Adelman stemt ermee in. Ten overstaan van de rechter legt hij de eed af, terwijl de griffier aan tafel zijn ganzenvaar over het papier laat krassen. De griffier maakt daarbij een foutje, maar verbetert deze snel. Even later zetten alle aanwezige heren hun handtekening onder het proces verbaal, dat daarop direct naar het paleis van de koning wordt gezonden.

De koning zet zijn paraaf eronder ten teken dat hij het heeft gezien en akkoord bevonden. Daarop vertrekken de weduwe en haar kinderen naar Brussel, waar het gezin ook een woning heeft, net als het Haagse verblijf gelegen in een deftige straat, vlakbij het koninklijke paleis.

Een paar dagen later ontvangt de koning een persoonlijke brief van de weduwe.⁴ ‘Het verschrikkelijke verlies dat ik geleden heb zal mij nu en altijd verdriet doen’, schrijft ze. ‘Maar het leed wordt nog groter doordat ik, gewend aan een leven in welstand, nu zal moeten leven in armoede, verstoken van de noodzakelijkste levensbehoeften, terwijl de kinderen zijn beroofd van de opleiding die ervoor moet zorgen dat zij op een dag in hun bestaan kunnen voorzien. Vervuld van vertrouwen in de goede bedoelingen en intenties van Uwe Majesteit, ben ik er zeker van dat Gij het niet zoude willen zien gebeuren dat de zwakke weduwe van de man die zich sinds zovele jaren en onder zoveel veranderende omstandigheden heeft gewijd aan de dienst, zo’n triest lot te wachten zou staan.’

De weduwe heeft gehoord dat de koning zich gaat bekommeren om de opleiding van haar zoontje Leofrie. Ze is Zijne Majesteit daar

heel dankbaar voor. Maar, vertelt ze in alle openhartigheid aan de vorst, ze heeft ook nog drie meisjes rondlopen. Hun vader – haar betreurde echtgenoot – had gehoopt dat ze een privéopleiding zouden krijgen. Als zij de kosten daarvoor zou moeten opbrengen, blijft er niets meer over van het toegezegde wezenpensioen van f 1.200 per jaar en de bijdrage uit het weduwenfonds van f 750 per jaar voor haarzelf. Zij zal in armoede vervallen. Dat zou de koning toch niet willen tolereren, schrijft ze. Na diverse berekeningen is ze erop uitgekomen dat ze zelf f 3.000 in plaats van f 750 op jaarbasis nodig heeft om met haar gezin een eerbaar leven te kunnen leiden.⁵ Ze smeekt de vorst om haar verzoek te honoreren. En ‘vergeef me’, schrijft ze nog, ‘dat ik de vrijheid genomen heb om u direct aan te schrijven, maar de noodzaak dwingt mij ertoe’. En met ‘een zwakke en trillende hand’ (haar eigen woorden) ondertekent ze de brief, misschien wel voor het eerst en voor het laatst, met ‘de weduwe Pauline Harbaur’.

De brief verradt een bijzondere relatie tussen de koning en de overleden echtgenoot. Iemand die op zo’n directe manier aan Zijne Majesteit om een extra pensioen van maar liefst f 2.250 per jaar durft te vragen, moet wel dicht bij de koning staan. De commissaris-generaal van Oorlog, Alexandre Charles Joseph Ghislain d’Aubremé, ondersteunt het pleidooi voor een hoger pensioen van harte, maar of dat nodig is geweest, valt te betwijfelen. Ondanks dat het om een fors bedrag gaat, heeft de koning niet veel bedenktijd nodig om te komen tot het besluit er een fiat aan te geven.⁶

Pauline zelf schrijft dat het om haar ‘*dernière demande*’ gaat, oftewel haar ‘laatste verzoek’. Die ‘zwakke en trillende hand’ zijn namelijk geenszins overdreven: ze is eveneens al een lange tijd ernstig ziek.⁷ Op 21 juni 1824 sluit ze de ogen voorgoed; ze is pas 33 jaar oud. Waaraan ze overlijdt, wordt niet vermeld, maar de Belgische lijfchirurg van de koning, dokter Jan Christiaan Croissant, brengt de boodschap geëmotioneerd over: ‘Een blik op het lot der vier, hun verlies niet beseffende kinderen perst elk gevoelig hart medelijden af, en doet het zekere vertrouwen koesteren dat deze hulplooze wezen in Uwe Majesteit die deelneemende bescherming zullen vinden, op welke de overledene met zekerheid rekende, en in dit vertrouwen gesterkt, gerust in een beter leven is overgegaan.’⁸

Binnen drie maanden tijd is niet alleen Franz Joseph Harbaur ontslapen, zijn echtgenote is met hem uit het leven verdwenen en de kinderen zijn verweesd achtergebleven. Zoals beloofd, ontfermt de koning zich daarna over hen. Leofrie wordt op verzoek van D’Aubremé